

”לא תעמוד על דם רעך”*

1. ערך החיים מחייב להיחלץ לקראת הזולת ולהציל את חייו מפני אובדן, כפי שמצינו בפסוק (ויקרא י"ט, ט"ז) "לא תעמוד על דם רעך אני ה'". אדם אינו יכול לעמוד מן הצד לנוכח מצב שבו מתעוררת סכנת חיים¹, וזאת גם כאשר אין המדובר בחייו שלו, או בחיי אדם הקרוב לו, אלא בחייו של אדם בלתי מוכר. הפסוק מציין בהקשר זה את המילה "דם רעך"². על מהותה של רעות זו עומד ספר ה"חינוך" (מצווה רל"ז) המבהיר כי זוהי אחווה של מי שנתונים באותה סכנה, שהרי "כמו שיציל האחד את חברו כן חברו יציל אותו, ויתיישב העולם בכך, והאל חפץ ביישובו של עולם".

2. הציווי של "לא תעמוד על דם רעך" חורג מן התחום המוסרי³, ומהווה חיוב

* פורסם ב"סיני" כרך ק"מ, (תשס"ט) עמ' ט'.

1 בדין התורה נראה להלן כי "עמידה על הדם" באפס מעשה אינה פאסיביות אלא ביטוי בוטה וחמור של התנכרות לזולת וזלזול בערך של חיי אדם. בעקבות כך הובהר בדברי ההסבר להצעת חוק לא תעמוד על דם רעך, התשנ"ג - 1992: "אמנם אין מקובל בדרך כלל להעניש על עבירה המתבצעת באופן פסיבי, כ"שכ ואל תעשה", אך דומה כי עמידה על הדם באפס מעשה אינה רק עמידה פסיבית אלא יש בה ביטוי בוטה וחמור להתנכרות וזלזול בחיי אדם, ולפיכך ראויה היא לענישה הולמת במידת הצורך."

2 הרש"ר הירש מבאר את האמור בפסוק "לא תלך רכיל בעמך - לא תעמוד על דם רעך": "ההולך רכיל מסכן את שלום רעהו מתוך רשעות או לפחות מתוך אדישות. אולם, אין דיו לאדם שאינו הולך רכיל ואינו מסכן בעצמו את שלום חברו, אלא נאמר לנו "לא תעמוד על דם רעך" - אל נעמוד מנגד, שעה שסכנה נשקפת לשלום רענו, אלא נחוש לעזרתו בעצמנו, ואם אין כוחנו מספיק - נקרא אחרים לעזרתנו.. הן הוא "רעך"! ואתה תהיה לו "מרעה" - מסייע לשלומו, ואף הוא יהיה לך בבחינת "מרעה" - ובשלומו יהיה לך שלום". יש אפוא להשתית את החברה על אדנים של תחושת רעות חרף תחושת ניכור, ומתחושה סולידארית זו לחיי הזולת תצמח תועלת אף לחיינו שלנו שהזולת יחוש להציג-לם בשעת סכנה.

3 ודוק, כאשר המחוקק הישראלי חוקק את "חוק לא תעמוד על דם רעך התשנ"ח - 1988 נקבע בו בסעיף 1 (א) חובה על אדם להושיט עזרה לאדם הנמצא לנגד עיניו עקב ארוע פתאומי בסכנה חמורה ומיידית לחייו, לשלמות גופו או לבריאותו, כאשר לאל ידו להושיט את העזרה מבלי להסתכן או לסכן את זולתו. (ב) המודיע לרשויות או המזעיק אדם אחר היכול להושיט את העזרה הנדרשת יראוהו כמי שהושיט עזרה לעניין חוק זה...". נמצא אפוא כי הוחלה חובה משפטית של הושיטת עזרה לזולת (והנמנע ממנה צפוי לקנס כספי...) אך החובה חלה מלכתחילה אך ורק כאשר הסכנה מתרחשת לנגד עינינו,

גמור על פי דין. כך מצינו בגמרא במסכת סנהדרין (דף ע"ג עמוד א'):
**"מנין לרואה את חבירו טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטים באים עליו
 שהוא חייב להצילו, תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך".**

דבר המתיר לכאורה להתעלם ממצוקה המתרחשת במרחק מה ואולי אף מעבר לאדן החלון. כמו כן אין החובה חלה כשיש סיכון כלשהו למציל, ובכל מקרה אדם יכול לומר "שלום עליך נפשי" אם אך סיפר על המצוקה לאדם נוסף שגם הוא מצידו יוכל לצאת ידי חובת החוק ע"י שייספר על כך לרעהו. החובה התורנית בהקשר זה - שונה לחלוטין, ומחייבת כל אדם לעשות כל אשר לאל ידו, משל היה מדובר בו עצמו או בכנו יחידו. קדושת החיים אינה עומדת במערך של איזונים מול חופש הפרט, אלא - ערך החיים ניצב גבוה מעל גבוה מעבר לכל ערך אחר. בהקשר זה יעויין בספרו של פרופ' אסא כשר, אתיקה צבאית (הוצאת משרד הביטחון) בעמ' 103-106 המבחין בין מי שחי "חיים של חובה" לבין מי שחי "חיים של תכלית". מי שחי חיים של תכלית, מכבד הבטחה, כי הדבר חשוב ומשתלם. אך יהיו מצבים שבהם יפר את דיברתו, כשברור כי הדבר אינו משתלם לו. לעומתו, מי שחי חיים של חובה - יכבד ערכים בלי לבחון את מחירם. במסגרת זו חל הכלל של מסירות נפש, וגבורה ערכית, הניצבת מעל לכל תכלית. הערכים במסגרת "חיים של חובה" מקבלים אפוא משנה תוקף, ואין להשוותם לאותם ערכים במסגרות המושתתות על "זכויות אדם" ותכליות.

4 ודוק, אלמלא ציוויה המפורש של התורה בעניין זה ספק רב הוא האם ניתן להחיל חיובים במצבים של "שכ ואל תעשה" אף כאשר נובע מהם זלזול מופגן בחיי אדם. הקושי בהטלת חיוב מסוג זה נעוץ בכך שקשה להציב את נקודת הגבול שבה תהפוך הפסיביות לעמידה מנגד. נמחיש קושי זה באמצעות דוגמה (שהתפרסמה בכתב העת "ניצוצות" חוברת מס' 1): אדם מצוי בחדר שבירכתיו נמצא תינוק, אשר לא בא אוכל לפיו מזה זמן רב. ברור לו כי אם לא יאכילו מייד את התינוק - הוא ימות. בחדר יש בקבוק חלב מוכן. האם יקום ממקומו ויאכיל את התינוק? נראה בעליל כי לא ניתן לעמוד מנגד ולראות במות הילד ולהישאר אדיש למצוקה. אך כיצד יגיב אם הילד הזה מצוי בדירת השכנים? ומה כאשר הילד נמצא בעיר אחרת? האם יעזוב אדם את כל עיסוקיו, ויסע שעתיים כדי להציל חיים? והאם תשתנה התשובה כאשר הילד בחו"ל וצריך לטוס 12 שעות כדי להגיע אליו? האם כאשר אנו שומעים על אסון במדינה אחרת אנו קמים ונוסעים לשם כדי לעזור ולהציל חיים? מובן כי יש אכן כאלה העושים כן, אך האם כל מי שלא עשה זאת, הפר חובה המוטלת עליו? מהם אפוא גדריו של חיוב המוטל על מי שלא עשה מעשה? עד היכן ניצבת החובה המוטלת עליו לפעול?

לנוכח קושי זה אין המשפט הכללי נוטה להכיר בחובה של "לא תעמוד על דם רעך". כך למשל כאשר נרון מקרה של אדם שנרדם על מזון בכית נטוש וכידו סיגריה בוערת, ומשהתעורר וגילה שהמזון בוער - עבר לחדר השני והמשיך לישון שם. לא ניתן היה לחיבו בגין הפסיביות שלו, והדרך שנמצאה לחייבו הייתה בהטלת אחריות שלו בגין מעשה ההצתה, וקביעה כי חיוב זה נמשך כל רגע ורגע שאינו מביא לכיבוי האש. בדרך זו נמצא כי אין החיוב נובע מן המחדל - אלא ממעשה ההצתה הראשון. לעומת זאת ולהבדיל, ביחס לחיוב התורני של "לא תעמוד על דם רעך", מציין הרב ירוחם הלוי ליוואוויץ, ב"דעת תורה" (ויקרא י"ט, ט"ז) את דברי רש"י "על הפסוק 'לא תעמוד על

הגמרא מבהירה שם כי מצוות השבת אברה חורגת מן החיוב להשיב לחברו את ממונו האובד, אלא כוללת גם את החיוב להשיב לאדם גם את גופו העומד לאבוד. על כן מציינת הגמרא שם כי בהכרח הפסוק של "לא תעמוד על דם רעך" נועד להוסיף על מצוות השבת אברה ולחדש, כי מוטל על אדם להציל את חברו - גם אם הדבר כרוך בטרחה ובהוצאת כספים כדי לשכור אנשים שיצילו את חברו מהסכנה בה הוא נתון⁵. ומבאר רש"י שם: "לא תעמוד על דם רעך - לא תעמוד על עצמך משמע, אלא חזור על כל צדדים שלא יאבד דם רעך".

3. חובה זו נפסקה להלכה בטור חושן משפט סימן תכ"ו "הרואה את חברו טובע בנהר או שליסטים באים עליו חייב להצילו, בין בגופו בין בממונו"⁶.

דם רעך - לראות במיתתו ואתה יכול להצילו" ומבאר כי "אין זה נפקא מינה כלל אם הוא עומד שם בשעת סכנת חברו אם לאו, אם נפשות או ממון, אלא אפילו לא עמד אצל המעשה, אלא שמע על זה, או ידע איזו ידיעה שהיא, והוא יכול להציל, והנהו מעמיד עצמו מלהצילו, הרי זה בלאו דלא תעמוד על דם רעך. וזו הערה נוראה בחיובי האדם".

5 עם זאת מבהיר הרא"ש שם כי לאחר מכן חייב הניצול להשיב את הכספים למי שהציל אותו בממונו, שכן "אין אדם חייב להציל נפש חברו בממונו, מקום שיש ממון לניצול". בשו"ת מהר"מ מרוטנבורג חלק ד' סימן ל"ט, נדונה תביעה של אדם שהוציא ממון כדי לפדות שבוי משבוי, וכעת טוען השבוי כי הוא לא ביקש שיפדו אותו משבוי. המהר"מ פסק כי קיימת חובה להציל אדם גם כאשר הדבר כרוך בהוצאה כספית "ודבר פשוט הוא כי אף כאשר הוא צווח "אל תצילני" - שמצילו וחוזר ומציא ממנו מה שהוציא".

6 חובת ההצלה של הזולת מתייחסת לא רק לחיים, אלא גם להגנה מפני מעשה עבירה ואף להגנה על רכוש כך שהארם לא יהיה נתון למשיסה, כך מצינו בספרא קרושים פרשה ב': "ומנין שאם אתה יודע לו עדות אין אתה רשאי לשתוק עליה תלמוד לומר "לא תעמוד על דם רעך". ומנין שאם ראית טובע בנהר או ליסטים באים עליו או היה רעה באה עליו חייב אתה להצילו בנפשו תלמוד לומר לא תעמוד על דם רעך. ומנין לרודף אחר חברו להורגו ואחר הזכור ואחר נערה המאורסה חייב אתה להצילו בנפשו תלמוד לומר ולא תעמד על דם רעך". כמו כן, בספר המצוות לרמב"ם מצווה רצ"ז מצינו "וכבר אמרו שמי שיכבוש עדות תכללהו גם כן זאת האזהרה כי הוא רואה ממון חברו אובד והוא יכול להחזירו אליו באומר האמת...". ברם, יתירה מכך מצינו בפסוק של רבי יוסף קארו בשו"ת אבקת רוכל, סימן קצ"ה, כי מותר אף להעיד שקר כדי להציל את חברו מסכנה, שכן אין לך דבר העומד בפני פיקוח נפש. עם זאת, הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק, ב"משך חכמה" (ויקרא י"ט, י"ז, על הפסוק "לא תעמוד על דם רעך") מבהיר כי אדם חייב לזווג ולמסור עדות רק כאשר מדובר בדיני נפשות, שכן במקרה זה אם הוא יודע עדות שיכולה להביא לזכות חברו ונמנע מלהעיד הרי זה שופך דמים. אבל בדיני ממונות חייב להעיד רק אם חברו תבע ממנו להעיד בבית דין, והיזומה למסור עדות מוטלת על חברו. ה"משך חכמה" מבאר שם כי סיומת הפסוק "לא תעמוד על דם רעך - אני ה'" - פירושה,

כמו כן, מצינו ברמב"ם (הלכות רוצח ושמירת נפש פרק א' הלכה י"ד, ט"ז)⁷ הפוסק כי הימנעות מהצלת הזולת עולה כדי איסור לאו, ואף על פי שאין לוקים על הלאו האמור, מדובר באיסור חמור, שכל המאבד נפש אחת מישראל כאילו איבד כל העולם כולו, ובלשון הרמב"ם:

"כל היכול להציל (אדם הנרדף) ולא הציל עובר על לא תעמוד על דם רעך. וכן הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו או חיה רעה באה עליו ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להצילו ולא הציל, או ששמע גויים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנים לו פח ולא גילה אוזן חברו והודיעו, או שידע בגוי או באנס שהוא קובל על חברו ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו וכל כיוצא בדברים אלו העושה אותם עובר על לא תעמוד על דם רעך. אע"פ שאין לוקים על לאוים אלו מפני שאין בהן מעשה (והכלל הוא כי לאו שאין בו מעשה אין לוקים עליו), חמורים הם, שכל המאבד נפש אחת מישראל כאילו איבד כל העולם כולו וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים כל העולם כולו"⁸.

4. יושם אל לב כי הרמב"ם מסייג את החיוב להציל ומגדירו כחיוב החל רק כאשר "יכול להצילו" (ביטוי שאין לו מקבילה בפסיקת הטור). מכאן למד הב"ח, כי לדעת הרמב"ם חל החיוב האמור רק כאשר אין ספק כי בידו להציל ועל כן נשאלה השאלה:

הן לכאורה, גם אם יש רק ספק אם יוכל לסייע מדוע שלא יתחייב אדם לנסות ולהציל את חברו? הב"ח הסיק על כן כי מדובר שהמציל עצמו נכנס לסכנה ע"י פעולתו, וממילא אל לו לעשות כן, שהרי הוא מסכן חיים (את

אני ה' כבר נקטתי כך בעצמי והעדתי זכות על ישמעאל שעליו נאמר כי שמע ה' את קול הנער "באשר הוא שם", אף שעתידי הוא לחטוא כלפי ישראל, דן אותו ה' לכף זכות והעיד עליו כי בשעה זו זכאי הוא "ואין הקב"ה דן את האדם אלא בשעה שהוא עומד בה".

7 וראה עוד רמב"ם ספר המצוות (מצוות לא תעשה רצ"ז): "הזהירנו מלהימנע בהצלת נפש אחד מישראל כשנראהו בסכנת מוות או הפסד ויהיה לנו יכולת להצילו, כמו שיהיה טובע ואנחנו נדע לשחות ונוכל להצילו".

8 בדומה לכך נפסק בשולחן ערוך חושן משפט סימן תכ"ו: "הרואה את חברו טובע בים, או ליסטים באין עליו, או חיה רעה באה עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו או שישכור אחרים להציל, ולא הציל; או ששמע עוברי כוכבים או מוסרים מחשבים עליו רעה או טומנים לו פח ולא גילה אוזן חברו והודיעו; או שידע בעובר כוכבים או באנס שהוא בא על חברו, ויכול לפייסו בגלל חברו ולהסיר מה שבלבו ולא פייסו, וכיוצא בדברים אלו, עובר על לא תעמוד על דם רעך (ויקרא י"ט, ט"ז)".

חיינו (שלו) ואסור לעשות כן. מותר להציל חיים רק בפעולה שהיא עצמה אינה מסוכנת לחיי המציל, ואין האדם מחויב להכניס עצמו בספק סכנה להצלת חברו.⁹

9 עם זאת מצינו דעות בפוסקים כי על אף שאין חובה להסתכן כדי להציל את הוולת הרי שרשאי המציל לעשות כן, והדבר נחשב למידת חסידות. כך למשל מציין הרב יעקב וינברג (בעל ה"שרירי אש") בקובץ "יד שאול" עמ' שצ"א ועמ' שצ"ג בהערה, כי מי שמחמיר על עצמו ומוסר את נפשו להציל את חברו "מיקרי קדוש וחסיד". לעניין זה ראה תשובתו של הרב משה פיינשטיין בשו"ת "אגרות משה" יורה דעה חלק ב' ענף ד' המתייחסת להשתלת אברים מן החי. הרב פיינשטיין מציין את שו"ת הרב"ז חלק ג' סימן תרכ"ז (המובאים בפתחי תשובה יורה דעה סימן קנ"ז ס"ק ט"ו) לפיהם אין אדם מצווה לסכן איבר מאבריו עבור קיום גופו של חברו, ומי שעושה כן אף מכונה כ"חסיד שוטה". הרב פיינשטיין מבהיר כי הטעם לכך הוא שהלאו של "לא תעמוד על דם רעך" הוא ככל הלאוין שמחויב להוציא כל ממונו כדי שלא לעבור על לאו אך אינו חייב לסכן איבר מאבריו לשם כך (ראה רמ"א יורה דעה סימן קנ"ז סעיף א' ובש"ך שם ס"ק ג'). ממילא אין אדם מחויב לחתוך אבר (כגון כליה) בשביל הצלת חברו. ובהתאם לכך, מכיוון שהלאו של "לא תעמוד על דם רעך" הוא ככל הלאוין, אין לחייב לאדם ליכנס בספק סכנה להצלת חברו מודאי סכנה, שהרי אסור לאדם להכניס את עצמו לספק סכנה כדי להינצל מעבירת כל הלאוין. אדרבה מחללים שבת אף כדי להירפא מספק סכנה. עם זאת הרב פיינשטיין מבהיר כי בכל שאר הלאוין אסור להחמיר ולסכן את עצמו כדי להימנע מלעבור עליהן, והעושה כן נקרא חובל בעצמו כמפורש בש"ך יורה דעה סימן קנ"ז ס"ק ב', וכל שכן שהוא מתחייב בנפשו ומאבד עצמו לדעת כשיכניס עצמו לספק סכנה במעשה בשביל איסורי לאוין. אבל בכל הנוגע ללאו של "לא תעמוד על דם רעך" - מותר לאדם להכניס עצמו בספק סכנה כדי להציל נפש חברו. הרב פיינשטיין מבהיר את הטעם לכך לפי דברי רש"י בסנהדרין דף ע"ד עמ' א' דיבור המתחיל "סברא". רש"י שם מציין כי הדין של "יהרג ולא יעבור" נובע מכך שכאשר אדם הורג נפש מישראל כדי להינצל יש שני חסרונות: אבוד נשמה ועבירה. לעומת זאת אם הוא ייהרג ולא יעבור יהיה רק חסרון אחד, של אבוד נשמה ואין חטא. רש"י מציין כי במקרה זה אין אפשרות לעשות שימוש בכלל של "וחי בהם" - שממנו נלמד הדין ש"פיקוח נפש דוחה שבת", כיון שבין אם האיש יהרוג ובין אם ייהרג - יש אבוד של נשמה אחת. אם כן, למה יהא מותר לעבור על עבירה בלא שתנצל עקב כך נפש כלשהי? מדברים אלו נמצאת למד כי נפשו של האדם שווה מחינת משקלה לנפש חברו וההכרעה אם לעבור על איסור מוכרעת על פי "חשבון" של רווח והפסד. ממילא שייך להתיר ספק נפש שלו בשביל ודאי נפש חברו, שהרי לקב"ה תצמח תועלת של הצלת נפש בישראל, וב"חשבון" הסיכונים הניצבים על כפות המאזניים בעשיית הפעולה אל מול המנעות ממנה, יש תועלת בפעולה האמורה. ובלשונו של הרב פיינשטיין:

"ואף שכתבתי דאף שאין האדם מחויב להכניס עצמו לספק סכנה בשביל הצלת נפש חברו מכל מקום רשאי דלא דמי לענין זה לשאר לאוין שאסור מאחר דניצול על כל פנים נפש מישראל שהוא אליבא דסברת רש"י דשוין נפש שלו ונפש של חברו, אין ראייה להתיר שיפקיר נפשו למיתה וראית בשביל הצלת נפש אחר ממיתה וראית, דהא

5. לעומת זאת, רבי יוסף קארו ב"בית יוסף" מביא את דברי "הגהות מימוניות" לפיו: "בתלמוד ירושלמי מסיק, כי אפילו להכניס עצמו בספק סכנה חייב"¹⁰. דברי הירושלמי (במסכת תרומות סוף פרק ח') הם אלו: רב אמי נשבה.

אמר רבי יונתן "יכרך המת בסדינו" (כלומר, יש להתייאש ממנו ואין לו אלא להכין לעצמו תכריכים).
אמר רבי שמעון בן לקיש, אני אלך להצילו, או שאני אהרג או שאהרוג. משהלך ברוח זו, הצליח לפייס אותם ונתנו לו את רבי אמי בחזרה.

לכאורה, יש כאן יציאה לקרב שיש בו סכנה, וריש לקיש היה מוכן להסתכן כדי להציל את חיי רעהו¹¹.

הטעם דמי יימר דרמא דירך סומק טפי דלמא דמא דההוא גברא סומק טפי הוא דבר ברור כדראה שכן נגזר מה' יתברך, ולכן אינו יכול לומר שאולי דמא דידיה סומק טפי, אף באופן שידוע שמעשיו יותר מתוקנים ממעשה חברו ... אבל להכניס עצמו רק לספק שאפשר שגם הוא יהיה אין ספק שלו עושה להחשיב כנגזר ודאי על פלוני שימות מאחר שאפשר שיוצלו שניהם לכן אף שאין לחייבו כדלעיל עכ"פ רשאי".

לעומת זאת, הרב וולדנברג פסק כי אסור לאדם להסתכן כדי להציל את זולתו. לעניין זה ראה: שו"ת ציץ אליעזר חלק ט' סימן מ"ה, וחלק י' סימן כ"ה פרק כ"ח. למקורות רבים ונוספים בהקשר זה ר' פרופ' אברהם שטיינברג אנציקלופדיה הלכתית רפואית, ערך "סיכון עצמי" עמ' 18 הע"ש 76-73, וכן אנציקלופדיה תלמודית ערך "הצלת נפשות". עמ' שמ"ט, והמקורות הרבים המובאים שם בהע"ש 81-83. בהקשר זה מובאים דברי הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק ב"משך חכמה" דברים ל"ד ח' כי קודם מתן תורה היה מותר לאדם להסתכן כדי להציל את חברו (ועל כן הסתכן משה להציל נפש של איש עברי שהוכה ע"י המצרי), אך לאחר מתן תורה "יש חוק ומשפט ואסור להסתכן עבור זה". והטעם הוא כי מתן תורה גיבש את העם לכדי "כלל ישראל" שנשמותיהם קשורים זה בזה וערבים זה לזה, כך שלכל נפש מישראל יש ערך לא רק עבור עצמו אלא גם כחלק מן הכלל. ממילא אדם לא רשאי להזיק לכלל כולו ע"י סיכון של אובדן נפשו.

10 הר"ן בחידושי לסנהדרין דף ע"ג עמוד א' מקשה: "כיוון שמצווה היא להרוג את הרודף כדי שינצל הנרדף, למה לי קרא של "לא תעמוד על דם רעך", פשיטא שהיא מצווה לטרוח בהצלתו? ותשובתו היא, כי מן הדין של רודף ניתן ללמוד חיוב הצלה רק לגבי מי שברור כשמש כי אם לא יצילהו הוא יטבע בנהר, אך מה הדין כשיש רק ספק סכנה? לכן בא הפסוק של "לא תעמוד על דם רעך" ומחדש כי מצווה על אדם לטרוח אף אם הסכנה היא בספק. הרב חיים חזקיהו מדיני, בספרו "שדי חמד" מערכת הלמד, כלל קמד מציין מקורות לפיהם אף אם יש חשש לחייו של המציל, חייב הוא להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מודאי סכנה.

11 ודוק, היציאה לקרב בה עסקינן אינה בגדר מצב של מלחמה שאליה יוצא כלל ישראל, שכן גרדיה של מלחמה שונים הם לחלוטין. ביחס למלחמה פוסק הרמב"ם בהלכות

הרב יוסף קארו ב"בית יוסף" על הטור הנ"ל וכן ב"כסף משנה" על הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א' הלכה י"ד מבהיר את טעמו של הדין לפיו על אדם לסכן את חייו עבור הצלת חיי זולתו בכך:
"מפני שהלה ודאי והוא ספק".

6. בהתאם לכך, מציין הרב חיים חזקיה מדיני בספרו "שדי חמד" (מערכת האות ל' כלל קמ"ד בערך לא תעמוד על דם רעך) בשם הרב אברהם בן

מלכים פרק ז' הלכה ט': "ומאחר שיכנס בקשרי המלחמה ... ישים נפשו בכפו ולא יירא ולא יפחד ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו אלא ימחה זיכרונו מלבו ויפנה מכל דבר למלחמה". כמו כן, ראה מנחת חינוך מצווה תכ"ה כי על אף שכל המצוות נדחות מפני פיקוח נפש שונה היא מלחמה, שכן התורה ציוותה לצאת למלחמת מצווה על אף שכדרך העולם נהרגים אנשים משני הצדדים במלחמה, וממילא "דחוויה היא סכנה במקום הזה". הראי"ה קוק בשו"ת משפט כהן סימן קמ"ג מוסיף ומבהיר כי מלחמה אינה נכללת בגדר הדין של "וחי בהם" - שהרי לעם ישראל הותר לצאת אף למלחמת רשות שאותה יוזם המלך כדי לשפר את המצב הכלכלי של העם. "ואיך מצינו היתר להכניס נפשות רבות בסכנה בשביל הרווחה? אין זאת אלא שמלחמה והלכות ציבור שונים הם.

הנצי"ב מוולוז'ין ב"העמק דבר" על בראשית ט' ה' מבהיר כי האיסור שנאמר בתורה לשפוך דמים אינו חל ביחס למלחמה, שהרי נאמר בפסוק "מיד איש אחיו אדרוש את נפש הארם" - אימתי אדם נענש? בשעה שראוי לנהוג באהווה, מה שאין כן שעת מלחמה, ו"עת לשנוא" - אז "עת להרוג" ואין עונש על זה כלל כי כך נוסד העולם... ואפילו מלך ישראל מותר לעשות מלחמת הרשות, אף על גב שכמה מישראל ייהרגו ע"י זה". וראה עור ביחס למלחמת הרשות את דבריו של הרב יצחק זאב סולובייצ'יק (הרב מכריסק) בספרו "חידושי מרן רי"ז הלוי" על הפטרת פרשת "בשלח" - "זבולון עם חרף נפשו למות" (הובאו להלן הערה 18).

הרב אליעזר יהודה וולדנברג בשו"ת ציץ אליעזר (חלק י"ב סימן נ"ז) התייחס לשאלה: "האם חייל מחויב או רשאי להכניס את עצמו בספק סכנה כדי להציל את חבריו החייל מסכנה ודאית, כגון שמוטל פצוע בשטח מסוכן וחשוף לאויב ואם לא ימהר ויחיש להוציא אותו מהשטח ימות כודאי מפצעיו, וכל הדומה לזה". הרב וולדנברג מביא את פסקו של הרדב"ז לפיו אדם אינו צריך לסכן את חייו שלו כדי להציל את זולתו, אולם מציין כי דין זה לא נאמר ביחס למקרה של מלחמה "וכשם שהותרה עצם היציאה למלחמה למסיבותיה ולמשימותיה ולהכניס בסכנה עם רב, כך אחת מהלכותיה היא שכל אחד ואחד מאנשי הקרב מחויב למסור את נפשו להציל את משנהו מסכנה שנקלע בה מגרמת המלחמה... אדונינו דוד המלך מרבה במלחמת הרשות... וכו' הרי שמוותר ללחום מלחמת הרשות... וכן בזמן בית שני נראה דלא נמנעו מלכי בית חשמונאי הכשרים לצאת למלחמה לצרכי רווחה וכו'...". הרב וולדנברג מבהיר כי מלחמה היא מציאות שונה מבחינה הלכתית, שלגביה לא נקבעו הכללים הרגילים של פיקוח נפש, וזאת משני טעמים: א. מפני שכך נוסד העולם. ב. מפני שהלכות צבור והנהגת המדינה שונים הם, כמבואר בשו"ת חתם סופר חושן משפט סי' מ"ד.

הרב חיים פאלאג'י, בספרו "ויען אברהם" חלק חושן משפט סימן ב' כי לכאורה מדוע היה נחוץ לכתוב בתורה ציווי מפורש של "לא תעמוד על דם רעך" שממנו נלמד כי חובה על אדם להציל את חברו, הרי יש דין של "רודף" - שממנו נלמד כי כדי להציל את הזולת עושה אדם הכל - ואפילו נטילת חיים, אם כן ברור לגמרי שכל פעולה הפחותה מכך שאין בה נטילת חיים תהא אף היא מחוייבת כדי להציל את הזולת? ותשובתו היא כי בדין "לא תעמוד על דם רעך" נכללים שני חידושים, שאינם קיימים ביחס לדין "רודף": הדין האחד הוא - כי בניגוד לדין רודף שבו מותר להרוג רק מי שברור בודאות כי קם על חברו להרגו, חובת ההצלה של הזולת קיימת לא רק כשהסכנה ודאית, אלא אף כשיש רק ספק שמא תתעורר סכנה לחיי הזולת¹² יש חובת הצלה של הזולת. והדין השני הוא, כי בהתאם למבואר בדברי הירושלמי האמורים נמצא כי חובת ההצלה של "לא תעמוד על דם רעך" קיימת גם אם יש למציל חשש סכנה. אדם חייב אפוא להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו מסכנה ודאית.

7. הרב יוסף באב"ד ב"מנחת חינוך" מצווה רל"ז באות (ד) מקשה על השיטה האמורה שאותה ראינו ב"הגהות מימוניות" ובמקורות נוספים כי אדם מחוייב לסכן עצמו כדי להציל את רעהו:
 "כיוון שהדין של "לא תעמוד על דם רעך" הוא רק לאו, ואינו עושה מעשה כלל בעוברו על הלאו, למה יתחייב להכניס עצמו בספק סכנה, והלא "וחי בהם" כתיב (ויקרא י"ח, ה) ופיקוח נפש דוחה הכל ואפילו ספק פיקוח נפש דוחה הכל?
 ואם משום פיקוח נפש של הזולת, זה דווקא בעושה מעשה של נטילת חיי זולתו, שחייב למסור עצמו ולא להרוג את חברו, משום "מאי חזית דמא דידך סומק טפיי"? אבל, אם רוצים להפילו על חברו (כשהוא עצמו

12 מקורו של הסבר זה בר"ן על מסכת סנהדרין דף ע"ג עמוד א', בו מצינו כדלהלן: "ואם תאמר, מכיוון שמצווה היא להרוג את הרודף כדי שיציל את הנרדף, למה לי קרא (פסוק) של "לא תעמוד על דם רעך", פשיטא שהוא מצווה לטרוח בהצלתו, כגון טובע בנהר או ליסטים באים עליו? ויש לומר, שמקרא דניתן להצילו בנפשו (של רודף) לא שמעינן אלא כמי שברור לו כשמש שהוא רוצה להרגו, וכהאי גוונא כמי שברור לו כשמש שיטבע אם לא יצילוהו, הוא דמחוייב להצילו, אבל על הספק לא שמעינן מירי, משום הכי בא הפסוק של "לא תעמוד על דם רעך" לומר, שהוא מצווה ליטרוח בו אף על הספק".

פסיבי) אין צריך למסור עצמו, ואדרבה שמא דמו שלו סמוק טפי¹³. אם כן, הוא הדין בספק סכנה גם כן אין צריך למסור עצמו היכן שלא עשה מעשה¹⁴?

8. כלומר, לגישת הירושלמי ההכרעה נעשית על פי כללים של "אין ספק מוציא מידי ודאי".

ואילו ה"מנחת חינוך" מקשה כי לכאורה צריך הדין להיות שספק של סכנה לגבי חיי האדם עצמו דוחה את הסכנה הוודאית ביחס לחיי זולתו, כאשר אין האדם מבקש להמית את רעהו כדי להציל את עצמו, אלא להיפך מבקש שלא לסכן את חייו ולהיות פסיבי, לנוכח ספק פיקוח נפש של עצמו. ואכן, הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק ב"אור שמח" (על הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ז' הלכה ו') מוכיח כי גם הרמב"ם גורס שלא מוטל על אדם להיכנס לסכנת פיקוח נפש כדי להציל את חברו, שהרי הרמב"ם פוסק שם כי רוצח בשגגה שגלה לעיר מקלט:

"אינו יוצא מעיר מקלטו לעולם ואפילו לדבר מצווה או לעדות, בין ערות ממון בין עדות נפשות ואפילו להציל נפש בעדותו או להציל מיד הגייס או מיד הנהר או מיד הדליקה ומן המפולת, ואפילו כל ישראל צריכים לתשועתו כיואב בן צרויה אינו יוצא משם לעולם עד מות הכהן הגדול, ואם יצא התיר עצמו למיתה".

ולכאורה מדוע אינו יוצא מעיר המקלט? הרי פיקוח נפש דוחה כל מצוות שבתורה? ומכל שכן פיקוח נפש של כל ישראל? אין זאת, אלא שהדבר נובע מכך שהקב"ה הכיר בטבעו של אדם, וידע כי אם יחס לב גואל הדם הוא יהרגו. ממילא נמצא כי הרוצח בשגגה מכניס עצמו לספק סכנה ברגע שהוא יוצא מעיר המקלט, שהרי גואל הדם עלול להרגו¹⁵. ואל לו לאדם להכניס

13 כך מציינו בתוספות מסכת יומא דף פ"ב עמוד א' דיבור המתחיל "מה"; רא"ש כתובות דף ג' עמ' ב'; ר"ן פסחים דף כ"ה עמ' ב', והדברים מובאים להלכה ברמ"א על שולחן ערוך יורה דעה סימן קנ"ז, סעיף א'.

14 ה"מנחת חינוך" מסיים בהקשר זה "באמת דין זה מביא הגהות מימוניות בשם הירושלמי צריכים אנו לקבל באימה. ומכל מקום למעשה צ"ע דין זה, ונראה לי שעל כן השמיטוהו הראשונים שאינם סוברים כן".

15 לעומת זאת, הרב מאיר דן פלאצקי, ב"כלי חמדה" על פרשת פנחס ציין כי אדם חייב להכניס עצמו לסכנה כדי להציל את חברו, ובהתאם לכך היה לכאורה צריך להיות הדין כי לרוצח בשגגה יהיה מותר לצאת מעיר המקלט כדי להציל את זולתו וממילא היה גואל הדם ההורגו חייב, ורק מכיוון שנפסק כי אסור לו לצאת מעיר המקלט מותר לגואל הדם להרגו. כלומר, הדין שגואל הדם הורגו, הוא תוצאה מכך שאסור לו

עצמו בספק סכנה עבור הצלת חברו מסכנה ודאית¹⁶.

9. בדומה לכך עולה לכאורה מפסקו של הרמב"ם בהלכות אישות הלכה י"א: "אישה כל זמן שהיא מניקה את בנה... פסקו לה מזונות הראויות לה והרי היא מתאוה לאכול יתר או לאכול מאכלות אחרות מפני חולי התאוה שיש לה בבטנה הרי זו אוכלת משלה כל מה שתרצה ואין הבעל יכול לעכב ולומר שאם תאכל יתר מדי או תאכל מאכל רע ימות הוולד מפני שצער גופה קודם".

מהלכה זו עולה לכאורה כי האישה יכולה להעדיף את עצמה ולהימנע מצער גופה, אף כאשר בכך היא מביאה את הוולד לכלל סכנה שמא ימות, ולא יחול הדין של "לא תעמוד על דם רעך" על אף שיש ספק שמא ימות הוולד, שכן לאישה יש צער מכך. הלכה זו הובאה גם בשולחן ערוך (אבן העזר סימן פ' סעיף י"א), כדעה של "יש מי שאומר".

ביחס לכך תמה ה"חלקת מחוקק" שם בס"ק כ"ב: אם לולד ספק סכנה ולה אין סכנה רק צער היאך נקבע כי מחמת צערה של האישה יותר לה לסכן את הולד? ואם מדובר במקרה שבו גם חייה של האם מצויים בסכנה, מדוע מובאים הדברים בשולחן ערוך בשם "יש מי שאומר" - וכי יש מי שחולק על כך שחייה קודמים?

על שאלה זו משיב ה"בית שמואל" שם בס"ק ט"ו כי בהחלט ניתן לבאר את הדברים כמכוונים למצב שבו הוולד מצוי בספק סכנה ועל אף זאת מותר

לצאת מעיר המקלט, ואין זה הטעם לדבר. כמו כן ראה דברי הרב מאיר יחיאל וינברג ב"שורת שרידי אש" חלק א' עמ' שי"ד כי הטעם לכך שאסור לו לצאת מעיר מקלט גם כדי להציל נפשות נעוץ בגזירת הכתוב ומדרשת הפסוק. לדיון נרחב בעניין זה ראה דברי הרב שמואל חיים דומב "יד לחכמה" על דברי ה"משך חכמה" שמות פרק ד' פסוק י"ט.

16. הרב מאיר שמחה הכהן מציין כי הדיוק האמור בדברי הרמב"ם מנוגד לכאורה לדברי "הגהות מימוניות" בשם הירושלמי במסכת תרומות, אך "מירושלמי גופיה אינו מוכח (שצריך להסתכן כדי להציל את חברו) למעיין היטב בו". וכנראה שכוונת הדבר היא כי מכיוון שריש לקיש היה מיומן בקרב, לא היה בכך סיכון ממשי. וראה להלן דברי ה"משנה ברורה" כי אל לו לאדם לנקוט בזehירות מופלגת בחששות שיביאוהו להימנע מהצלת חיי זולתו. כמו כן, מציין הרב מאיר שמחה הכהן בספרו "משך חכמה" שמות ד' י"ט על הפסוק "לך שוב מצריים כי מתו כל האנשים" כי מכיוון שלא נשקפה עוד סכנה למשה, הוא יכול היה לשוב ולהציל את העם, אך אלמלא כן היה מנוע מכך, מכיוון שאסור לאדם לסכן את חייו כדי להציל את חיי זולתו.

לאישה לאכול. בהקשר זה מציין הבית שמואל את שמצינו במסכת נדרים דף פ' עמ' ב' כי אם אין מספיק מים מותר לבני עיר שהמעייין נובע בתחומם להשתמש במימיו לכביסה, על אף שבכך נמנעת האפשרות מבני עיר אחרת לשתות למחיתם, שכן "כביסתם וחיי אחרים - כביסתם קודמת". מכאן שצער גופו של האדם עצמו קודם לספק סכנת חיים של אחרים ואין חיוב הצלה חל במקרה זה¹⁷. ברם, שבאחרונים מוצאים אנו כי דברי הרמב"ם נפסקו רק ביחס למצב שבו האישה עלולה לסכן את חייה ממש אם לא תאכל, ואין המדובר בצער גוף גרידא אלא בסכנת חיים. לעומת זאת, החשש לחיי הילד היונק אינו כה מהותי. בהתאם לכך, מציין הרב חיים עוזר גרודז'נסקי בשו"ת אחיעזר (חלק ג' סימן ט"ז) כי אין חובה על אדם להכניס עצמו במצב של חשש סכנת חיים, כאשר מנגד לא ניצב ודאי פיקוח נפש של הזולת אלא רק ספק וחשש בלבד.

10. לאור דעות אלו, כי אדם אינו צריך להיכנס לספק סכנה כדי להציל את חברו, פסק הרב שנאור זלמן מלאדי, ב"שולחן ערוך הרב", (חושן משפט, הלכות נזקי גוף ונפש הלכה ז) כי "ספק נפשות להקל". ובלשונו: "הרואה את חברו טובע בים או ליסטים באים עליו, ויכול להצילו הוא בעצמו או לשכור אחרים להצילו, חייב לטרוח ולשכור ולהצילו, וחוזר

17 עם זאת, ה"בית שמואל" מקשה שכן עיון בגמרא שם במסכת נדרים מלמד כי זוהי דעתו של רבי יוסי אך חכמים חולקים עליו וסוברים כי יש להעדיף את חיי הזולת על צער הגוף ומוטלת עליהם חובת הצלה במקרה זה, ואם כן מניין לרמב"ם לפסוק כר' יוסי, שהוא דעת יחיד וכנגד דעתם החולקת של חכמים? הרב אפרים זלמן מרגליות בספר "בית אפריים" אבן העזר סימן ס"ו, מעמיק את השאלה בציינו כי גם לדעת רבי יוסי הותר להעדיף את הכביסה על חיי האחרים רק מכיוון שלדעתו של רבי יוסי גם כביסה (באותם ימים) הייתה עניין של פיקוח נפש. ממילא הותר לבני העיר שבה המעיין להעדיף את חיים מכיוון שחיי האדם קודמים לחיי זולתו. אבל, לאכול מאכל שאין בהימנעות מאכילתו משום פיקוח נפש, ובכך לסכן את חיי הזולת, אין לכאורה כל היתר גם לדעת רבי יוסי. על כן, מיישב הוא את דעת הרמב"ם והשו"ע כמתייחסים למצב שבו צער האישה כה גדול שהיא מסכנת את חייה אם לא תאכל את המאכל שהתאוותה לו, ומאידך גיסא הסכנה לחיי הילד היונק אינה מהותית. נמצא אפוא לשיטתו כי אין ללמוד מדברי הרמב"ם שהחובה של "לא תעמוד על דם רעך" בטילה במקום שבו אדם מסתכן. נראה על כן, כי מטעם זה הביא ה"אור שמח" ראייה עקיפה להוכיח שאדם אינו מחויב להסתכן, רק מפסיקת הרמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש פרק ז' בנוגע לאדם המצוי בעיר מקלט וישראל צריכים לו, ולא הביא ראייה מפורשת מהלכה זו בהלכות אישות פרק כ"א. לעניין דנא ראה עור "בית מאיר", שם סעיף י"ב, "שאילת דור" חלק ב' אבן העזר סימן ו' הגהה ד', וראה עור "דברי חיים" אבן העזר סימן י"ח, דיבור המתחיל "ובעניין".

ונפרע ממנו אם יש לו ואם לאו (שאינן לניצל ממון להשיב את הוצאות הצלתו - ו.א.) לא יימנע (מלהצילו). ואם נמנע עובר על "לא תעמוד על דם רעך".

ואפילו להיכנס בספק סכנה יש אומרים שצריך, כדי להציל את חברו ממיטה ודאית. ויש חולקים בזה, וספק נפשות להקל".

11. ב"משנה ברורה" (סימן שכ"ט ס"ק י"ט) נפסק כי כשם שאין אדם מחויב להכניס עצמו לסכנה כדי להציל את חברו, שכן חייו קודמים לחיי חברו, כך גם במקרה של "ספק סכנה גם כן עדיף ספקו שלו מודאי של חברו"¹⁸. עם זאת ה"משנה ברורה" מסיים את פסקו שם, כי החשש של אדם להסתכן בסכנת חיים חייב להיות מוחשי וסביר, ואין הוא רשאי לנקוט בזהירות מופלגת גרידא בחששות שיביאוהו להימנע מהצלת חיי זולתו, ובלשונו:

"צריך לשקול הדברים היטב אם יש בו ספק סכנה ולא לדקדק ביותר, כאותה שאמרו: המדקדק עצמו בכך בא לידי כך"¹⁹.

18 בספר ה"חינוך" מצווה תכ"ה מצויין כי הדין של כילוי שבעת העמים שמהם נכבשה הארץ נוהג אף הוא רק כאשר "בא לידו אחד מהם ויכול להרגו - מבלי שישתכן בדבר". ובחידושי הרב יצחק זאב הלוי סולובייצ'יק (הרב מבריסק) על התורה, פרשת "בשלח", ביחס לפסוק "זבולון עם חרף נפשו" כתב כי דברי החינוך לא מתייחסים למצב של מלחמה, שכן במלחמה אין משגיחים על סכנת נפשות, שכן זהו "דין מדיני המלחמה", והרי יוצאים גם למלחמת הרשות. אבל המצווה עצמה היא ככל המצוות שנדרחות מפני פיקוח נפש. וראה בשו"ת חוות יאיר בסוף סימן קמ"ו, וכן בספר "יד אליהו" (מלוכלין) סימן מ"ג.

19 הרב אברהם צבי איזנשטט ב"פתחי תשובה" על שולחן ערוך יורה דעה סימן קנ"ז ס"ק ג' מציין את דברי התפארת ישראל על המשנה במסכת ברכות פרק א' משנה ג', לפיו מותר לאדם להכניס עצמו "לספק סכנה במקום שבו הנזק לא שכיח" וזכות המצווה שהוא עוסק בה תגן עליו, והראיה היא מן הסוגיה במסכת ערובין דף כ"א עמוד ב' בה מצינו:

"תנו רבנן, מעשה ברבי עקיבא שהיה חבוש בבית האסורים והיה רבי יהושע הגרסי משרתו. בכל יום ויום היו מכניסים לו מים במידה. יום אחד מצאו שומר בית האסורים: אמר לו היום מימך מרובים, שמא לחתור בית האסורים אתה צריך?! שפך חציים ונתן לו חציים. כשבא (רבי יהושע) אצל רבי עקיבא, אמר לו (רבי עקיבא): יהושע, אין אתה יודע שזקן אני וחיי תלויים בחייך? סח לו כל אותו המאורע. אמר לו (רבי עקיבא לרבי יהושע): תן לי מים שאטול ידי. אמר לו (רבי יהושע): לשתות אין מספיקים (המים) ליטול ידיך מספיקים? אמר לו (רבי עקיבא) ומה אעשה שהעובר על דברי חכמים חייב מיתה? מוטב אמות מיתת עצמי ולא אעבור על דעת חברי. אמרו (חכמים): לא טעם (רבי עקיבא) כלום עד שהביא לו (רבי יהושע) מים ונטל ידיו. כששמעו חכמים בדבר אמרו מה בזקנותו כך בצעירותו על אחת כמה וכמה, ומה בבית האסורים נהג כך - שלא בבית האסורים על אחת כמה וכמה".

12. כדי לעמוד על מהותה של מחלוקת זו, בשאלת החיוב של האדם לסכן את נפשו שלו כדי להציל את רעהו, מן הראוי לעיין בסוגיה במסכת סנהדרין דף ע"ד עמוד א':

(א) בסוגיה זו מצינו "אמר רבי יוחנן משום ר"ש בן יהוצדק נימנו וגמרו בעליית בית נתזה בלוד: כל עבירות שבתורה אם אומרים לאדם עבור ואל תהרג, יעבור ואל יהרג, חוץ מעבודת כוכבים וגילוי עריות ושפיכות דמים". בהתאם לכך מבהירה הגמרא שם, כי אם מאיימים על חייו של אדם ואומרים לו להרוג באופן אקטיבי את רעהו, שאם לא כן יטלו את חייו שלו, אין הוא רשאי להעמיד את קיומו האישי מעל לכל, אלא "יהרג ואל יעבור".

(ב) בכל הנוגע לדחיית הדין של "פיקוח נפש" מפני איסור שפיכות דמים מבהירה הגמרא כי מקורו של דין זה, נעוץ בסברא.

הגמרא מביאה בהקשר זה את דברי רבא, אודות אדם שאיים עליו אדון העיר כי יהרוג את פלוני שאם לא כן, יהרוג אדון העיר אותו עצמו. אמר לו רבא "ליקטלוך ולא תיקטול" (יהרגו אותך ואל תהרוג אתה אחרים), שכן "מי יימר דדמא דידך סומק טפי (מי אומר שדמך שלך סמוק יותר מדמו של האחר) דילמא דמא דהוא גברא סומק טפי" (אולי דמו של האחר סמוק יותר).

(ג) סברא זו מבוארת ע"י רש"י שם כדלהלן:

"סברא הוא - שלא תדחה נפש חברו, דאיכא תרתי, אבוד נשמה ועבירה, מפני נפשו, דליכא אלא חדא אבוד נשמה והוא לא יעבור, דכי אמר רחמנא לעבור על המצות משום וחי בהם משום דיקרה בעיניו נשמה של ישראל, והכא גבי רוצח כיון דסוף סוף איכא איבוד נשמה למה יהא מותר לעבור - מי יודע שנפשו חביבה ליוצרו יותר מנפש חברו - הלכך דבר המקום לא ניתן לדחות.

מאי חזית דדמא דידך סומק טפי - מי יודע שיהא דמך חביב ונאה ליוצרך יותר מדם חברך, הלכך אין כאן לומר וחי בהם ולא שימות בהם, שלא התיר הכתוב אלא משום חביבות נפשם של ישראל לקדוש ברוך הוא, וכאן שיש אבוד נפש חברו לא ניתן דבר המלך לדחות שצווה על הרציחה".

נמצא אפוא כי רכי עקיבא הכניס עצמו לספק סכנה בשביל לקיים את מצוות נטילת ידיים, שכן היה סומך שלא יניח לו שומר האסורים למות בצמא. בהתאם לכך, לא יכול אדם לומר כי אינו רוצה למשל לנסוע לעיר אחרת לשם הצלת הזולת, שכן יש סכנה של תאונת דרכים בנסיעה במכונית.

כלומר, על כפות המאזניים ניצבים מחד גיסא חייו של הזולת ומאידך גיסא ניצבים חייו שלו - ביחד עם עבירה של רציחה. בשתי החלופות ייהרג אדם ויקופד פתיל חייה של נפש מישראל, אלא שאם חלילה יהרוג הוא את זולתו, הרי שבנוסף לאובדן חיים, תוכתם נפשו שלו בעוון רציחה. לעוון זה אין הצדקה, שהרי הוא לא חוסך חיים. שמא תאמר, כי בכך מציל הוא את נפשו שלו, שהיא עדיפה על נפש זולתו? על כך משיב רבא בסברא כי דם הוא דם, ואין הברל מבחינת קדושת החיים בין נפש לנפש. אין לנפשו ערך עודף על פני נפש חברו. מעשה עבירה ניתן לעשות רק אם חיים ינצלו עקב כך, ובמקום שבו מדובר בעבירה של רציחה ממילא יקפד פתיל חיו של אדם, ועל כן אין לכך כל היתר.

(ד) בהתאם לכך מתבארים דברי התוספות שם (בעמוד ב' דיבור המתחיל "והא אסתר פרהסיא הואי") כי אדם מחויב להיהרג ולא לעבור ולרצוח ע"י מעשה שעשה, אבל כלל זה אינו חל ביחס לגרימת מוות באופן פסיבי. ובלשונו:

"אבל, היכא דלא עביד מעשה, כגון שמשליכין אותו על התינוק ומתמעך, מסתברא שאין חיוב למסור עצמו, דמצי אמר, אדרבא מאי חזית דדמא דחבראי סומק טפי. דילמא דמא דידי סומק טפי? כיוון דלא עביד מעשה".

כלומר, אסור לאדם לשפוך את דם חברו כדי להציל את נפשו שלו, שכן דם רעהו אינו פחות סמוק מדמו שלו. אך מאידך גיסא, דמו שלו אינו פחות סמוק מדם רעהו, ועל כן אין הוא מחויב למסור את נפשו כדי שרעהו לא יומת על ידו באופן פסיבי. וההבדל בין המתת רעהו באופן אקטיבי לבין הריגתו באופן פסיבי מבואר על פי סברתו של רש"י, באופן הבא:

כאשר צריך אדם להרוג כדי שלא להרג, הרי שנשמה תאבד בכל מקרה, ואילו ידיו שלו יוכתמו בחטא ההריגה שעשה. לעומת זאת, אם הגוי זורק אותו על תינוק וע"י כך גורם למות התינוק, הרי שידיו של הגוי הם ששפכו את הדם הזה, ולא ידיו של מי שהושלך על הילד בעל כורחו. נמצא כי הוא עצמו לא יוכתם בעבירה כתוצאה ממות התינוק ועל כפות המאזניים ניצבים חייו שלו מול חיי זולתו (התינוק שיומת) - בלא שתתווסף לכך עבירה כלשהי. ממילא מובן, כי מותר לו להיות כחומר ביד הרוצח בלא שיחויב להרוג את עצמו, שהרי אדרבה, אם יפיל עצמו למיתה, הוא מבקש להעדיף את נפש הזולת

על פני נפשו שלו והכלל הוא כי אין לנפש כלשהי מישראל ערך עורף על זולתה.

(ה) אמור מעתה: לעולם נפש אחת אינה עדיפה על רעותה, וה"חשבון" הנעשה ביחסים בין נפש לנפש הוא חשבוננו של ריבון העולמים²⁰ (האם תנצל נפש אחת בעולם והאם תיחסך עבירה), ואין המדובר בחשבוננו של האדם עצמו שנפשו אינה עדיפה על נפש זולתו.²¹

(ו) בהתאם לכך, מובנת לחלוטין שיטת התלמוד הירושלמי כי הנושא של "לא תעמוד על דם רעך" מוכרע לפי הכלל של "אין ספק מוציא מידי ודאי, שהרי כאשר יש מצד אחד "וראי" פיקוח נפש של האיש שיש צורך דחוף להצילו, ומצד שני ספק פיקוח נפש של מי שמסתכן בפעולת ההצלה, נמצא כי מבחינת חשבוננו של בורא עולם נדחה הספק מפני הודאי. מזווית ראייה זו ברור כי מוטל על האדם להציל את זולתו ואף להסתכן לשם כך, בלא שנכנס לשאלת החשבון האישי של האיש המסתכן במעשהו זה.

13. לעומת זאת, כדי להבין את שיטת הפוסקים כי אין אדם מחויב להכניס עצמו לספק סכנה כדי להציל את חברו, יש לעיין בסוגיה במסכת בבא מציעא דף ס"ב עמ' א'.

(א) בסוגיה זו מצינו:

"שניים שהיו מהלכין בדרך וביד אחד מהן קיתון של מים, אם שותין שניהם מתים, ואם שותה אחד מהן מגיע ליישוב.
דרש בן פטורא: מוטב שישתו שניהם וימותו, ואל יראה אחד מהן במיתתו של חברו.
עד שבא רבי עקיבא ולימד: "וחי אחיך עימך" - חייך קודמים לחיי חברך"²².

20 ראה בהקשר זה את דבריו של הרב פינשטיין לעיל הערה 9.

21 וראה א. כי טוב, בספרו "חסידים ואנשי מעשה" בפרק המכונה "במעלות התמימות התמה" המוקדש לרבי בונם מפשיסחא לפיו היה הרבי רבי בונים אומר "איני רוצה להתחלף עם אברהם אבינו במדרגות, שאהיה אני במקומו והוא במקומי. כי מה רווח יצא מזה? שוב לא יהיה אלא אברהם אבינו אחד ובונים אחד..."

22 ברומה לכך מצינו במסכת נדרים דף פ' עמ' ב' התייחסות ל"מעייין של בני עיר", אשר רש"י מבאר כי היה "מושך והולך לעיר אחרת ואין בו אלא כדי סיפוק שתייתן של בני אותה העיר". במקרה זה הכלל הוא "חיהן וחיי אחרים - חיהן קודמין לחיי אחרים, כהמתם ובהמת אחרים - בהמתם קודמת לבהמת אחרים, כביסתם וכביסת אחרים - כביסתם קודמת לכביסת אחרים".

- (ב) על הפסוק (ויקרא י"ט, י"ח) "ואהבת לרעך כמוך" מצינו בספרא: "ואהבת לרעך כמוך - רבי עקיבא אומר זה כלל גדול בתורה. בן עזאי אומר: "זה ספר תולדות אדם" - זה כלל גדול מזה".
- (ג) המלבי"ם שם מבהיר, כי זוהי אותה מחלוקת עצמה וכי רבי עקיבא לשיטתו ואילו בן עזאי נוקט בגישתו של בן פטורה. המלבי"ם מבהיר כי יסוד המחלוקת הוא זה:
- (1) אדם שאוהב את רעהו - כמוהו, שם במרכז ההוויה את עצמו, וחשבון הערכים שלו - נע סביב הווייתו שלו. קנה המידה שלו ליחס אל חברו, הוא - יחסו אל עצמו.
- (2) לעומת זאת, לדעת בן עזאי אין די בכך והיחס אל הרע נגזר מהיותו צלם אלוקים - כאשר במרכז ההוויה ניצב חשבון שמימי - מזווית הראיה של הקב"ה עצמו, ואצלו אין נפקות בין נפש לנפש. על כן, לדעת בן עזאי הכלל הגדול ביותר הוא "זה ספר תולדות אדם", שכן גם אם אדם בוחר שלא לאהוב את עצמו - מחויב הוא לשים בראש סולם ערכיו את הדאגה לרע, כמי שתולדותיו נעוצים בכריאה האלוקית ובהיותו נזר הבריאה, ובהתאם לחשבון הערכים הנעשה מזווית הראיה של הקב"ה. בהתאם לכך אדם אינו יכול להעדיף את חייו שלו על פניו אלו של זולתו ושניהם שותים מן הקיתון.
- את ההוראה של בן פטורה כי ישתו שניהם מכאן על כן, ה"מנחת חינוך" מצווה רצ"ו כי גם אין אף אחד מהם רשאי ליטול את מלא הקיתון לעצמו, שהרי על כל אחד מהם מוטל לא לעמוד על דם רעהו. שניהם שווים בפני הבורא, וכל אחד מצווה להחיות את חברו כמוהו. בהתאם לכך מוצא ה"מנחת חינוך" נפקות מעניינת במקום שבו אחד מהם הוא קטן, שאינו חייב במצוות, שאז הגדול מחויב לתת את הקיתון לקטן, ואילו הקטן אינו חייב מצידו להחזיר לו את הקיתון שהרי אינו חייב במצוות "לא תעמוד על דם רעך". ממילא, במקרה זה ישתה הקטן את הקיתון כמלואו²³.

23 לעומת זאת ב"חזון איש" סנהדרין ליקוטים סימן כ"ו, מצינו כי הטעם לשיטת בן פטורה הוא, כי אינו רשאי לשתות את כל המים בעצמו, מפני שכששותים שניהם יש לשניהם הצלה של חיי שעה, ואין חיי עולם שלו דוחים חיי שעה של חברו, או מכיוון שיש סיכוי כי בזמן הזה - יזדמנו להם מים ואם לא יתן לחברו הריהו הורגו בוודאי. לדעת בן פטורה חייב הוא אפוא להיכנס לספק סכנה כדי למנוע מוות ודאי של חברו. בהתאם להסבר זה ראה דברי הרב א. י. אונטרמן "שבט מיהודה" שער א' פרק ח' כי אם אין המדובר

- (3) לעומת זאת, לדעת רבי עקיבא במרכז ערכיו של האדם ניצבת ההוויה הקיומית שלו עצמו, ואת הרע עליו להשוות אל עצמו, כל עוד שהדבר אינו עולה לו במחיר חייו. במרכז החשבון הערכי של האדם - ניצבת הווייתו שלו והחוק של "וחי בהם" לפיו התורה היא תורת חיים שניתנה לאדם, כדי לקיימו ולהחיותו. על כן, כאשר יש לאדם רק קיתון אחד של מים, הרי שהוא מחויב להציל את נפשו שלו גם אם בכך יראה במיתת חברו, שכן הכלל הוא כי חייו קודמים לחיי חברו.
- (ד) מסוגיה זו נמצאו למדים אפוא כי שיטת הירושלמי המובאת לעיל תואמת את דברי בן פטורא, אולם ההלכה נפסקה כשיטת רבי עקיבא לפיה חיי האדם קודמים לחיי זולתו, ולכן כאשר יעמדו על המאזניים סכנתו שלו, לעומת סכנת חיי זולתו הרי שחייו שלו קודמים לחיי חברו, ולא מוטל עליו לסכן את עצמו כדי להציל את חברו.
- (ה) ממילא מובנת שיטת הפוסקים כי לא ניתן להכריע מערכת שיקולים זו על פי הכלל של "אין ספק מוציא מידי ודאי", שהרי הספק והוודאי אינם במישור אחד, הודאי הוא ביחס לחיי זולתו ואילו הספק מתייחס לחיי עצמו²⁴ - וחיייו שלו קודמים לחיי זולתו.

14. בדרך זו מבהיר המהר"מ שיק (חלק יורה דעה סימן קנ"ה) כי רבי עקיבא דרש את הפסוק "וחי בהם" - חייו קודמים לחיי חברך. ולכאורה מדוע היה צריך לדרוש כי חייו קודמים לחיי חברו, הרי די בכך שחייו שווים בערכם לחיי חברו, שכן דמו של האחד אינו סמוק מדם רעהו, כדי שלא יחול חיוב לתת את המים לזולת ולוותר בכך על חייו שלו?

בחיי שעה הנותנים סיכוי להצלה עתידית, אלא מדובר למשל שני אנשים טובעים בים ואחד מהם מצא חגורת הצלה שרק האחד יכול להיאחז בה ולהינצל, ואם יחזיקו בה שניהם יטבעו שניהם, הרי שאף לכן פטורא מוטל עליו להציל את עצמו ולא נאמר כי מוטב שימותו שניהם ואל יראה אחד במיתת חברו. וראה דברי הנצי"ב מוולוז'ין ב"העמק שאלה" על פרשת שלח, סוף סימן קמ"ז.

24 הדברים מקבלים משנה תוקף בהתאם להסברו האמור של ה"חזון איש" לשיטת בן פטורא כי מדובר בקיתון המבטיח חיי שעה שבהם עשויים להינצל חיי שניהם, נמצא כי מה שעומד על כפות המאזניים הוא ספק סכנה של המציל מול מיתתו הודאית של חברו אם לא ישתה עכשיו. וביחס למקרה זה עצמו סבור בן פטורא כי מוטל עליו להסתכן כדי להציל את חברו ממוות ודאי, ואילו רבי עקיבא סובר כי חייו קודמים לחיי חברו גם במצב של ספק מול ודאי. נמצאת למד כי לשיטת רבי עקיבא, אדם אינו חייב להיכנס לספק של סכנת חיים כדי להציל את זולתו. שיטה זו היא שנפסקה להלכה ע"י הפוסקים.

והתשובה היא כי רבי עקיבא התייחס למקרה שבו לא היה ברור כי עם נתינת המים יקפח הנותן את חייו, ומדובר היה רק במצב שבו יש לחוש שמא ע"י נתינת המים הוא מסתכן. על כן בא רבי עקיבא לחדש כי לא יחול הכלל של "אין ספק מוציא מידי וודאי" וגם אם לחבר יש סכנה ודאית ולו עצמו רק חשש - אין הוא מחוייב להסתכן שכן חייו קודמים לחיי חברו ולא רק שווים להם.

לעומת זאת התלמוד הירושלמי המחייב להסתכן כדי להציל את הזולת, במצב של ספק (סכנה שלו) שאינו מוציא מידי ודאי (מוות של חברו) - פוסק כדעת בן פטורא לפיו חייו אינם קודמים לחיי זולתו אלא רק שווים להם. ומסיים המהר"מ שיק "ואנן קיימא לן כרבי עקיבא". ואכן, בשו"ת הרדב"ז (חלק ה' סימן אלף תקפ"ב) נפסק כי אף כאשר בפנינו ספק סכנה לעצמו, (ולא רק ספק מוכרע אלא אף ספק שקול) מול ודאי סכנה של חברו - לא מוטל עליו להסתכן עבור חברו. רק כאשר הספק שלו נוטה אל ההצלה - ולמעשה הוא לא יסתכן - מוטל עליו להציל את חברו ואם לא עשה כן עובר על "לא תעמוד על דם רעך".

15. יושם אל לב כי מקום שבו נדחים חיי הזולת מפני חייו שלו, כאמור לעיל, לא זו בלבד שאין חובה לוותר על חייו עבור חברו ולא חל הלאו של "לא תעמוד על דם רעך" - אלא שהדין הוא כי אסור לו לוותר על חייו. כך מבהיר הרב אונטרמן בשו"ת שבט מיהודה (שער ראשון, בענייני פיקוח נפש, עמ' ט"ז) "נראה שדין 'חייך קודמין' הוא דין מוחלט ולא רק זכות קדימה, אלא שמחוייב להציל עצמו ואין לו רשות לוותר על חייו²⁵. וב"שולחן ערוך הרב" (לרב שניאור זלמן שניאורסון מלאדי) בהלכות נזקי גוף ונפש סעיף ד' אומר כי אין לאדם רשות על גופו כלל". כלומר, האדם אינו בעלים על גופו כלל²⁶.

25 עם זאת, ראה המקורות שהבאנו בהע"ש 9 לעיל, כי על אף שאין חובה להסתכן כדי להציל את הזולת הרי שרשאי המציל לעשות כן, והדבר נחשב למידת חסידות.

26 נפש האדם אינה קניינו אלא קניין הקב"ה שנאמר "הנפשות לי הנה" (יחזקאל י"ח ד') ולכן אין הורגים ואין מלקים אדם על פי הודאת עצמו ואין אומרים "הודאת בעל דין כמאה עדים" כמו שאומרים בדיני ממונות, שכן ממונו של אדם שלו הוא, ואילו נפשו וגופו - אינם שלו. לעניין זה ראה גם רמב"ם בהלכות רוצח ושמירת הנפש פרק א' הלכה ד' הפוסק כי גואל הדם אינו רשאי לוותר לרוצח שכן "אין נפשו של זה הנהרג קניין גואל הדם אלא קניין הקב"ה". כמו כן פסק הרב שניאור זלמן מלאדי ב"שולחן ערוך הרב" חושן משפט הלכות נזקי גוף ונפש סעיף ד': "אסור להכות את חברו אפילו הוא נותן לו רשות להכותו, כי אין לאדם רשות על גופו כלל". בדומה לכך מצינו ב"טורי אבן" למסכת

החיים הם ערך נעלה, וחיינו ניתנו ע"י הקב"ה. אין לאדם רשות לקפד חיים אלו או לוותר עליהם. ממילא, אסור לאדם לתת את הקיתון לאחר כדי להצילו ולוותר בכך על חייו שלו²⁷.

16. הכלל האמור בא לידי ביטוי בדילמות קיומיות אקטואליות רבות. הרב אליעזר וולדנברג בשו"ת ציץ אליעזר חלק ט' סימן כ"ח פוסק כי כאשר יש תרופה המצויה בידיו של חולה שיש רק ספק סכנה לחייו – אינו מחויב לוותר עליה עבור חולה אחר שנשקפת סכנה ודאית לחייו. יתירה מכך הרב וולדנברג פוסק כי "לא זו בלבד שאינו מחויב בכך, אלא גם זאת שאין לו להחמיר בזה דחומרתו היא קלות ראש בחייו העצמיים ודינא הוא דאפילו ספק חייו שלו קודמים לחיי חברו".

הרב וולדנברג מביא בהקשר זה את שו"ת הרדב"ז חלק ג' סימן אלף נ"ב לפיו אדם אינו חייב לתת אבר מאבריו כדי להציל את חיי זולתו – שאלה שהיא קריטית לגבי השתלת כליה וביו"ב פעולות רפואיות שיש בהן כדי לסכן את חיי התורם²⁸.

מגילה דף כ"ז עמ' א'. לעומת זאת ראה "מנחת חינוך" מצווה מ"ח באות ג' "נראה לענ"ד שזה שחייבה התורה במכה אביו ואמו או בחברו, היינו דווקא בלא רשות, אבל אם אביו ואמו או חברו אומרים לו שישכם או שיקללם אינו עובר בלאו הזה... ואף על פי שלא מצאתי זה מפורש מכל מקום הסברא נותנת כן, כן נראה לענ"ד ברור". (ואכן כך נפסק גם ברלב"ח, קונטרס הסמיכה, ק"א ר"ה "עוד אני אומר").

ונראה לכאורה כי דברים אלו שה"מנחת חינוך" מציינים מסברא פשוטה, תואמים לחידושו בסימן רל"ז באות ב' כי מכיוון שהגמרא משווה הצלת גופו של האדם להשבת אבידה לו, על כן הדין של "לא תעמוד על דם רעך" לא חל ביחס להצלת – המאבד עצמו לדעת, שכן כשם שאין מצוות השבת אבידה על מי שמאבד ממונו בידיו כך אין מצווה להשיב לו את גופו, וגם הלאו של "לא תעמוד אל דם רעך" לא חל על מי שהחליט מרצונו לאבד את חייו. משמע כי לשיטת ה"מנחת חינוך" חייו של אדם נמצאים ברשותו לעניין זה.

27 מרהיב בהקשר זה סיפורו האגדי של ש"י עגנון בספרו "אלו ואלו" 256, המתאר ביד אומן מקרה של אחד מגדולי ישראל שכביכול לא נכנס מייד לגן עדן מכיוון שעבר על ההלכה שפסק רבי עקיבא ונתן ממיו לזולתו במחיר חייו.

28 הרדב"ז מוסיף ומציין בהקשר זה עקרון חשוב לפיו "דרכיה דרכי נועם" (משלי ג' י"ז) "וצריך שמשפטי תורתנו יהיו מסכימים אל השכל והסברא. ואיך יעלה על דעתנו שיניח אדם לסמא את עינו או לחתוך את ידו או רגלו כדי שלא ימיתו את חברו". הנה כי כן, כאשר ניצב בפנינו אינסטינקט הקיום האנושי – ההלכה מאמצת אותו ואינה פוסקת בניגוד לו. ודוק, בשו"ת הרדב"ז (חלק ה' סימן אלף תקפ"ב – הובא בסעיף 14 לעיל)

הרדב"ז מציין כי כשאין המדובר בסכנה לאדם אלא רק במתן אבר מאבריו הרי שזו מידת חסידות אם יואיל לעשות כן. אך כשיש בכך גם לסכן אותו הרי שזה "חסיד שוטה" שכן ספק חיינו עדיף וקודם לוודאי חיינו של חברו.

17. הרב וולדנברג בשו"ת ציץ אליעזר חלק ט' סימן כ"ח, מחלק כי בעוד שהאדם עצמו יכול וחייב להעדיף ספק הנוגע לחיינו שלו על פני סכנה ודאית לחיי זולתו, הרי ששונה הדבר כאשר אין התרופה נמצאת בבעלות החולה אלא בידי צד ג'. במקרה זה לא חל הכלל של חייך קודמים, שהרי לא מדובר בתרופה של החולה המבקש להציל את חיינו שלו. צד ג' זה מחויב על כן להכריע בדבר על פי הכלל של "אין ספק מוציא מידי ודאי". ואכן, כך נפסק ב"פרי מגדים" אורח חיים סימן שכ"ח, "משבצות זהב" ס"ק א', כי אם יש תרופה אחת בידי רופא, ובפנינו שני חולים: האחד בסכנת חיים ודאית והשני מוטל בספק סכנה, עליו לתת את התרופה לזה שנמצא בסכנה ודאית, שכן הוודאי דוחה את הספק.²⁹

18. מה יעשה אפוא צד ג' כאשר שני החולים שווים מבחינת הסיכון והסיכוי להינצל באמצעות התרופה שבידיו? לכאורה במקרה זה יש לפסוק כדברי בן פטורא ולחלק את התרופה ביניהם, בלא שנוכל להעדיף את האחד על פני רעהו, שהרי דברי רבי עקיבא כי "חייך קודמים" נאמרו רק כאשר בפנינו תרופה או קיתון מים שבידי האדם עצמו ולא כאשר הם מצויים בידי צד ג'.³⁰ עם זאת, הנצי"ב מוולוז'ין מבהיר כי לא הגיוני לחלק את התרופה כך שימותו שניהם. הנצי"ב ב"העמק שאלה" בשאלתא קמ"ו ס"ק ד', מציין כי לכאורה דברי בן פטורא תמוהים, וכי מכיוון שאינו יכול לקיים "וחי אחיך" – ימותו שניהם? ומה תועלת תצמח מכך לו או לרעהו?³¹ אלא שדברי בן

נפסק כי אף כאשר בפנינו ספק סכנה לעצמו, (ולא רק ספק מוכרע אלא אף ספק שקול) מול ודאי סכנה של חברו – לא מוטל עליו להסתכן עבור חברו, והדבר תואם לשיטתו האמורה, שהרי הסתכנות עבור הזולת נוגדת את אינסטינקט הקיום האנושי, וממילא לא יתכן כי תוגדר כחובה הלכתית.

29 לכאורה לא יוכל הרופא להעדיף במקרה כזה את קרובו, שכן אין זה בגדר "חייך קודמין".
30 ומסקנה זו אכן מתבקשת לפי הסברו של ה"מנחת חינוך" למחלוקת בן פטורא ורבי עקיבא שהובאה בסעיף 1.13(2) לעיל לפיו אין אף אחד מהשניים ההולכים בדרך רשאי ליטול את מלא הקיתון לעצמו, שהרי על כל אחד מהם מוטל לא לעמוד על דם רעהו. שניהם שווים בפני הבורא, וכל אחד מצווה להחיות את חברו כמוהו. לעומת זאת, דברי ה"חזון איש" שהובאו שם תואמים לכאורה להסברו של הנצי"ב לסוגיה זו.
31 הרב חיים הלוי סולובייצ'יק בספר "חידושי הגר"ח השלם בסוגיות הש"ס, על מסכת בבא

פטורא נאמרו רק ביחס למקרה שבו אכן, אין המים מספיקים כדי להגיע למקום ישוב אך אם יתן מן המים לרעהו, יחיו שניהם יום או יומיים, ויש סיכוי כי בפרק זמן זה יזדמנו להם מים וינצלו שניהם. לעומת זאת, אם אין המדובר במצב שבו חיי שעה יכולים להוביל להצלת חיים הרי שאין מקום לחלק את המים או התרופה לשניים, ויש ליתן אותה לאחד מהם ולהציל את חיו.

בהתאם לכך פוסק הרב וולדנברג שם, כי אם יש אפשרות לחלק את התרופה בין שנים ולהאריך את חייהם חיי שעה, שבה יתכן כי ימצא פתרון וניתן יהא לרפא אותם - הרי שיש לחלק את התרופה ביניהם. ואם לאו - יש לתת את התרופה לאחד מהם ולהציל את חיו³².

מציעא דף ס"ב עמ' א' (סימן ע"ב) מבהיר את סברת בן פטורא בכך שלדירו חיי שעה שווים הם לחיים של שעות רבות, וממילא אין לבעל הקיתון לשתות בשביל שיחיה הוא חיים ארוכים יותר, שהרי בידיו להציל בין את חברו ובין את עצמו לחיי שעה. רבי עקיבא לעומת זאת סובר כי חיי שעה אינם שווים בערכם לחיים של שעות הרבה. בדומה לכך מצינו בחידושי ה"חזון איש" על מסכת בבא מציעא ליקוטים סימן כ' כי בן פטורא יודה כי כאשר הוא ורבו מצויים בשבי, הוא קודם לרבו, שכן אינו חייב בהידור רבו במקום פיקוח נפש, אך טעמו של בן פטורא הוא "מכיוון שיש חיי שעה לשניהם - שהרי אם ישתו שניהם יחיו לפי שעה, והלכה היא כי גם עבור חיי שעה מחללים שבת (יומא דף פ"ה עמ' א') אם כן אין חיי עולם שלו דוחה את חיי השעה של חברו. ולמרות שמסכנים חיי שעה בשביל ספק הצלת חיי עולם.. שונה הדין כאן, שהרי שניהם שווים בזכות חיי עולם, וכל אחד מהם שישתה יחיה חיי עולם, והוא בא לבכר עצמו על חברו משום שהמים שלו, ואינו יכול לזכות בזה, כיוון שיש חיי שעה לשניהם.. אינו ברין לרחות חיי שעה של זה בשביל חיי עולם של חברו. ורבי עקיבא סבר כי משום הדין של חייך קודמים נפטר מהצלת חיי שעה של חברו.

שאלות גורליות אלו חותכות בבשר החי של מי שצריך לחרוץ ולהכריע בין חיים לחיים, ולמשל להחליט למי לספק תרופה נדירה. בפרוטוקול 304 של ועדת העבודה והרווחה של הכנסת מיום כ"ד שבט תשמ"ז (23.2.87) מציין פרופ' דוידסון: לפני שנים רבות בסוף מלחמת העולם השנייה ארע בבית החולים "הדסה" מקרה מעניין מאוד: התפשטה מחלת ה"בקטריאל מגיגטיס", שהתמותה בה הגיעה למאה אחוזים עד שהומצאה תרופת הפניצילין. כאשר הגיעה התרופה שהספיקה לריפוי של חולה אחד היו בבית החולים ארבע מאות וחמישים חולים. התעוררה דילמה, במי לטפל? בצעיר המטופל בילדים, או באדם המבוגר יותר? באדם הנושא משרה בכירה או במחוסר העבודה? פנינו לרב הראשי דאז, הרב יצחק אייזיק הרצוג ז"ל, כדי שיעזור לנו להחליט. בסופו של דבר הוחלט כי הרופא יטפל בחולה הראשון שיתקל בו במחלקה. כיצד אנו יכולים להחליט חיו של מי שווים יותר? וראה בחידושי ה"חזון איש" על מסכת בבא מציעא ליקוטים סימן כ' כי אם יש לאחד מיים ולפניו שני אנשים צמאים שאם ישתו שניהם ימותו, ואם יתן לאחד מהם הרי שהוא יחיה, לדעת בן פטורא יחלוק את המיים בין שניהם ולרבי עקיבא "יתן לאחד מהם שירצה". - למרות שבאותו מקרה אין את הדין של חייך קודמים, שהרי הוא עצמו

לעומת זאת פסק הרב אונטרמן (שו"ת שבט מיהודה) (שער ראשון, בענייני פיקוח נפש, עמ' ט"ז) כי כאשר אדם שלישי מחזיק בידו קיתון של מים ושניים מצפים כי ישקה אותם. אם הוא נותן את הקיתון לאחד הריהו מציל את חייו, ואם מחלק הוא אותו לשניים הרי ששניהם יחיו רק חיי שעה ואח"כ ימותו, "יש לו לומר מוטב שיציל אחד מהם הצלה שלמה, משיאריך חיי שעה של שניהם".

יחיה בכל מקרה, מכל מקום כיון שזה שיזכה במים יציל עצמו כדין, רשאי הנותן לתת לו, ומכיוון שהלכה כרבי עקיבא כי יש להעדיף חיי עולם על חיי שעה, צריך הנותן להשתדל יותר בהצלת חיי עולם, ובהעדר העדפה בין האנשים "נותן למי שירצה".